

Jędrzej Michalik
Uniwersytet Gdański
ORCID 0000000159388079

Paulina Wójcik-Topór
Uniwersytet Jagielloński
ORCID 0000000272454381

Urszula Malina
Uniwersytet Jagielloński
ORCID 0000000231475901

Badanie kohezji jako element oceny dyskursu zaburzonego (na przykładzie dyskursu pacjentów z afazją mieszaną)

Wstęp

W świetle teorii językoznawczych dyskurs stanowi pojęcie równie istotne, co wieloznaczne, a liczne próby jego klasyfikowania i powstałe definicje potwierdzają związki z wieloma dyscyplinami badawczymi (Czachur 2020: 7–15). Mimo iż literatura zawiera opisy różnych metod analizy dyskursu, jego współczesne rozumienie koresponduje z założeniami przyjętymi przez Teuna van Dijka (2001: 1–12), który rozpatrywał to pojęcie jako każde użycie języka, do którego dochodzi podczas interakcji społecznych i podczas którego przekazywane są idee. Sam język według Renaty Grzegorzczukowej (2007: 12–21) to sposób na ludzkie porozumienie, który warunkowany jest przez foniczne i konwencjonalne znaki będące wytworem mowy człowieka. Przez wzgląd na uniwersalizm systemu znaków oraz udział gramatyki możliwości

konstruowania wypowiedzi są nieograniczone i pozwalają na przekazanie informacji na każdy temat. Umiejscowione w odpowiednich strukturach gramatycznych i kontekście sytuacyjnym słownictwo tworzy wypowiedzenia (Wolański 2006: 1–32), które mogą stanowić części spójnej narracji.

W literaturze światowej istnieje wiele doniesień z badań dotyczących koherencji i kohezji narracji, również w dyskursie zaburzonym (Badash 2021; Wright, Capilouto 2012; Zhang, Geng, Yang, Ding 2020), natomiast polskojęzyczni badacze, pisząc o spójności na poziomie mikrostrukturalnym (gramatycznym), rzadko odnoszą się do pojęcia kohezji. Obserwowany jest także niedostatek badań empirycznych dotyczących kohezji w dyskursie zaburzonym.

W niniejszym artykule przedstawiono zagadnienia teoretyczne dotyczące omawianego terminu, jak i również wyniki badań własnych, poprzez które sprawdzano zdolności do tworzenia spójnych (na poziomie kohezji) narracji dorosłych osób z diagnozą afazji mieszanej. Wyniki te stanowić mogą uzupełnienie aktualnych doniesień badawczych.

Kohezja jako jeden z aspektów spójności tekstu

Wyznaczniki kohezji w tekście

Na szczególną uwagę w terminologicznych i definicyjnych rozważaniach nad kohezją zasługuje pionierskie opracowanie autorstwa M. Halliday'a i R. Hasan z roku 1976 pt. *Cohesion in English*. Według autorów monografii kohezja występuje w ramach dyskursu (a więc w tekście) wówczas, gdy zawiera on elementy, których interpretacja jest uzależniona od ich relacji względem innych elementów tekstowych: obecność jednego elementu jest warunkiem obecności drugiego. Dlatego też w tej interpretacji pojęcie kohezji jest związane z płaszczyzną semantyczną tekstu i opisuje ono relacje znaczeniowe między minimum dwoma elementami tekstu. Kohezja pojawia się zatem zawsze tam, gdzie interpretacja jednego składnika zdania jest zależna od innego składnika (Halliday, Hasan 1976: 4–5). Kohezja jest więc według Halliday'a i Hasan z jednej strony semantyczna, a z drugiej – ma odzwierciedlenie w strukturze tekstu. Szczegółowe ramy teoretyczne dotyczące terminologii i cech poszczególnych wskaźników kohezji przytoczone zostaną w niniejszym fragmencie właśnie w odniesieniu do monografii pt. *Cohesion in English* autorstwa M. Halliday'a i R. Hasan (1976).

Halliday i Hasan wyróżnili również dwa aspekty kohezji: leksykalny i gramatyczny, co oznacza, że niektóre elementy tekstu łączą się ze sobą poprzez gramatyczne wyznaczniki kohezji, a inne poprzez leksykalne (Halliday, Hasan 1976: 4–6). Wyznacznikami kohezji gramatycznej jest według

autorów odniesienie (*reference*), substytucja (*substitution*) i elipsa (*ellipsis*), a kohezji leksykalnej – kolokacja (*collocation*) i powtórzenia (*repetition*). Osobno autorzy rozważają spójniki (*conjunction*) i inne wskaźniki relacji między członami zdania¹, które ich zdaniem łączą cechy zarówno wyznaczników gramatycznych, jak i leksykalnych (Halliday, Hasan 1976). Przytoczone wyżej terminy z pewnością wymagają sprecyzowania i ujęcia w ramy definicyjne zaproponowane przez badaczy.

Charakterystyczną właściwością odniesienia (referencji) jest przeniesienie semantycznej interpretacji danego elementu tekstu na inny. Interpretacja odniesienia w dyskursie jest więc oparta na właściwościach elementu wynikającego z kontekstu (dyskursu), a nie elementu pierwotnie będącego odniesieniem (Halliday, Hasan 1976: 32–33). W tekstach rolę taką pełnią przede wszystkim zaimki.

Kolejnym wskazanym przez badaczy wyznacznikiem kohezji o typie gramatycznym jest substytucja, która zachodzi, gdy jeden z elementów wypowiedzenia jest zastępowany innym (Halliday, Hasan 1976: 88). Zjawisko substytucji wiąże się ściśle z innym wskaźnikiem kohezji – elipsą, która, zdaniem Halliday’a i Hasan, jest „substytucją przez nic”, celowym ominięciem informacji, która może zostać wywnioskowana z dyskursu (Halliday, Hasan 1976: 142–143). Istotną kwestią jest również wskazanie różnicy między substytucją a referencją: ta pierwsza opisuje relacje między jednostkami systemu leksykalnego, dotyczy wymiany jednego elementu na inny; odniesienie zaś wskazuje na relację między jednostką systemu leksykalnego a znaczeniem, jakie za sobą niesie (Halliday, Hasan 1976: 88–89).

Pierwszym zaproponowanym przez badaczy wyznacznikiem kohezji leksykalnej jest powtórzenie. Zjawisko to polega na ponownym użyciu tego samego elementu (albo innego elementu równoważnego znaczeniowo) (Halliday, Hasan 1976: 277–278). Drugim wskaźnikiem kohezji uczynili autorzy kolokację, czyli użycie w tekście regularnie łączących się ze sobą elementów leksykalnych (Halliday, Hasan 1976: 284–285). W praktycznej analizie tekstów pod kątem spójności na poziomie kohezji rozumienie „regularności” w łączeniu się poszczególnych elementów jest niezwykle subiektywne. W ujęciu szkoły strukturalnej w językoznawstwie im syntagma jest bardziej regularna, tym bardziej przynależy ona do systemu językowego – bliżej jest jej do *langue* niż do charakterystycznego dla kreatywnego, spontanicznego budowania syntagm w trakcie mówienia – *parole* (de Saussure 2002). Regularność syntagm, a więc ich przynależność do systemu językowego, będzie tu oznaczała,

¹ Dosłowne tłumaczenie angielskiego terminu „conjunction” jako „spójnik” nie pozwala w pełni oddać charakterystyki języka polskiego, gdyż spójniki nie są jedynymi wyrazami, które umożliwiają łączenie ze sobą poszczególnych zdań składowych: rolę wskaźników zespolenia mogą pełnić np. zaimki (Łuczynski 2015: 125–130).

że są one przywoływane w całości z pamięci użytkownika języka, a nie są budowane na bieżąco w trakcie mówienia, *ad hoc*, w toku kreatywnego użycia języka. Syntagmy regularne tkwią w świadomości użytkowników języka, istnieją więc poza tekstem (Heinz 1978: 239). Za kolokację jako wykładnik kohezji należy więc uznać każdy przejaw syntagmatycznej regularności występującej wówczas, gdy mówiący przywołuje je z pamięci (z systemu, spoza tekstu), a same kolokacje można zdefiniować jako włączone do kodu grupy wyrazowe (Jakobson 1989: 154)².

Spójniki i inne wskaźniki zespolenia różnią się według autorów od innych wyznaczników kohezji tym, że wpływają na spójność dyskursu niebezpośrednio: wpływają one na formę i znaczenie innych komponentów zdania. Kohezynność wskaźników zespolenia nie wynika jedynie ani z ich właściwości leksykalno-semantycznych, ani ze struktury gramatycznej elementów tekstu, a z obu tych cech jednocześnie: najważniejszą funkcją wskaźników zespolenia jest w takim ujęciu łączenie ze sobą następujących kolejno po sobie (w tekście) elementów językowych (Halliday, Hasan 1976: 226–227).

Sposób rozumienia i kwalifikowania spójności na gruncie polskim jest dość zróżnicowany, a samo pojęcie kohezji nie jest popularne w polskojęzycznych opracowaniach językoznawczych. W polskich słownikach i leksykonach pojęcie kohezji odnieść można do różnych zjawisk, nie tylko tych lingwistycznych. *Słownik języka polskiego PWN* odsyła do znaczenia wyrazu „spójność”, definiując go jako ‘ściśła łączność, zwartość’. Z kolei *Słownik współczesnego języka polskiego* podaje definicję spójności ‘harmonijne przystawanie do siebie różnych elementów; ściśła łączność, zwartość’. Znajdujemy tam również definicję nie tyle kohezji, co koherencji, czyli ‘zwartość, spoistość, łączność, jednorodność, spójność’. Z kolei w *Słowniku języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego kohezja jest wyjaśniona jako ‘fizyczna właściwość ciał stałych lub płynnych polegająca na wzajemnym przyciąganiu się cząsteczek danego ciała; spójność’. W *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* pod redakcją K. Polańskiego autorzy nie odnotowali hasła „kohezja” (por. Polański, red., 1993), zaś pojęcie „spójność syntaktyczna (koherencja)” zdefiniowane zostało jako ‘właściwość wszelkiej skończonej wypowiedzi wielozdaniowej lub inaczej, tekstu wielozdaniowego stanowiącego treściową całość. Znajduje wyraz w zespoleniu członów tekstu wielozdaniowego, którymi są jednostki zdaniowe (zdania pojedyncze i złożone)’ (Karolak 1993, 503–505).

O ile badania nad spójnością na gruncie polskim nie były prowadzone intensywnie, to starano się opisać zasady spójności tekstu. Irena Bellert, Maria Renata Mayenowa oraz Nina Leontiewa jednoznacznie stwierdziły,

² Przykładem takiej regularności mogą być frazeologizmy, które, za Skorupką (1969: 221–223), podzielić można ze względu na kryterium formalne na wyrażenia, zwroty i frazy; lub ze względu na kryterium semantyczne na związki stałe, łączliwe i luźne.

że szeroko rozumiane powtarzanie jest warunkiem koniecznym spójności tekstu (Bellert 1971; Leontiewa 1971; Mayenowa 1971; por. Majkowski 2010: 51).

Jedno ze stanowisk w rozumieniu spójności przedstawił Stanisław Gajda, definiując kohezję jako zależność syntaktyczną, przy czym wprowadził również termin kohezji leksykalnej oznaczającej relacje semantyczne (Gajda 1982: 127). Gajda, w zbliżony sposób do Halliday'a i Hasan wskazuje, że „zjawisko kohezji występuje tam, gdzie interpretacja jednego elementu tekstu zależy od interpretacji innego elementu znajdującego się poza danym wypowiedzeniem” (Gajda 1982: 128; por. Halliday, Hasan 1976). W odniesieniu do tekstu wskazał kilka wyznaczników spójności:

- środki leksykalne – synonimy, antonimy, hiponimy, powtórzenia, słowa należące do tego samego gniazda słowotwórczego, zaimki, słowa, które należą do tej samej grupy tematycznej, asocjacyjnej;
- środki gramatyczne i morfologiczne – jednorodność form gramatycznych, stopniowanie;
- środki gramatyczne składniowe – paralelizmy składniowe, szyk, konetywy, elipsa, modalność oraz nominalizacja.

Według badacza istotna w spójności jest struktura tematyczna i zachowanie reguł gatunkowych (Gajda 1982: 129–130, por. Wojenka-Karasek 2016: 26)

Takie rozumienie terminu „kohezja” wydaje się szerokie, dlatego też Aleksander Wilkoń zaproponował rozróżnienie między kohezją, wyjaśniając ją jako spójność gramatyczno-formalną na poziomie wypowiedzeń, a koherencją, którą opisał jako spójność semantyczną zdań, akapitów i tekstu. Wykładnikami kohezji są: środki morfologiczne, paralelizmy syntaktyczne, spójniki łączne, przeciwstawne i wynikowe, jako wykładniki ciągłości. Tu zaliczyć do wykładników można użycie zaimków deiktycznych oraz osobowych w funkcji anaforycznej oraz zastosowanie końcówek czasownika w funkcji anaforycznej (Wilkoń 2002: 71).

Anna Duszak zaproponowała rozumienie kohezji jako zjawiska semantycznego, a nie zależnego wyłącznie od samej struktury, co oznacza, że istnieje ona niezależnie od cezur formalnych (zdań) oraz posiada formalne wykładniki w strukturze zdaniowej. Spójność semantyczną definiuje Duszak (1998: 93) również w sposób zbliżony do propozycji Halliday'a i Hasan: „spójność semantyczna jako warunek bycia tekstem wynika z założenia, że interpretacja jednego elementu w dyskursie uzależniona jest od obecności elementu innego”. W celu tworzenia struktur wyższego rzędu, jakimi są teksty, potrzebna jest spójność międzyzdanowa (Duszak 1998: 91–93).

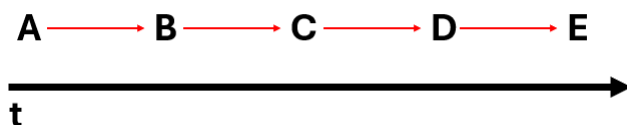
Urszula Żydek-Bednarczuk z kolei użyła terminu spójność jako hiperonimu dla kohezji i koherencji. Kohezja oznacza według autorki spójność

syntaktyczną³, a koherencja spójność na poziomie leksyki i składni oraz pól leksykalnych, które budują sam temat. Dodatkowo wyróżnia inne rodzaje spójności, takie jak: tematyczna, pragmatyczna, kontekstowa oraz wynikająca z kompozycji tekstu (Żydek-Bednarczuk 2005: 79).

Przytoczywszy powyższe stanowiska, wyraźnie widoczna jest konieczność uporządkowania terminologii i precyzyjnego zdefiniowania kohezji jako jednego z elementów służącego do oceny dyskursu.

Kohezja w świetle językoznawstwa strukturalnego

Wszystkie przedstawione powyżej stanowiska teoretyczne posiadają wspólny mianownik: ujmują one kohezję jako formalny element struktury tekstu. Posługując się więc terminologią wprowadzoną do światowego językoznawstwa przez F. de Saussure'a, kohezję należy rozumieć jako spójność, której wykładniki istnieją w tekście *in praesentia*. Wskazane przez Halliday'a i Hasan (1976) wykładniki kohezji: referencje, substytucje, elipsy, powtórzenia, kolokacje czy spójniki nie tylko istnieją w tekście, ale, co kluczowe dla rozumienia terminu „kohezja”, pozostają w relacji z innymi jednostkami tworzącymi wypowiedź. Związki te – linearne, chronologiczne i istniejące *in praesentia* –

Rys. 1. Przykładowe graficzne przedstawienie relacji syntagmatycznych między jednostkami A, B, C, D i E

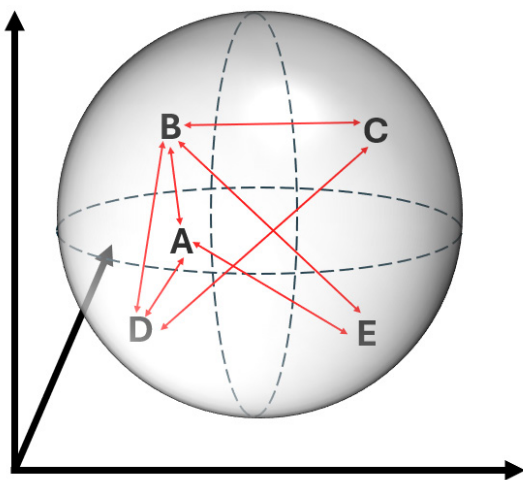
Źródło: opracowanie własne na podstawie Heinz 1978, de Saussure 2002.

nazwał de Saussure związkami syntagmatycznymi (zob. rys. 1) (de Saussure 2002: 147–148).

Na rysunku 1 przedstawiono przykładową relację syntagmatyczną zachodzącą między znakami opisanymi jako A, B, C, D i E. Związek ten ma jeden, zawsze ten sam kierunek zgodny z wektorem czasu (*t*), jest więc linearny i chronologiczny, a poszczególne elementy tego ciągu są niezamienialne.

³ Wyraz „syntaktyczny” odnosi się tu do syntaktyki rozumianej jako dział semiotyki opisujący relacje między poszczególnymi znakami (Heinz 1978: 434–435), a nie do działu gramatyki zajmującego się budową zdań – składni.

By taki związek mógł zaistnieć w czasie i przestrzeni, konieczne jest powstanie wypowiedzi, dlatego też liczba elementów związanych relacją syntagmatyczną musi być skończona. Syntagmy, w świetle rozważań de Saussure'a, w większym stopniu przynależą do kreatywnego i indywidualnego *parole* aniżeli do systemu językowego – *langue*. Wyjątkiem będą tu tzw. syntagmy regularne, w całości przywoływane z pamięci podczas mówienia, a więc np. kolokacje będące, według Halliday'a i Hasan (1976), jednym z wyznaczników kohezji. Im syntagma ma bardziej regularną formę, tym bliżej jest jej do *langue* (de Saussure 2002: 149).

Rys.2. Przykładowe graficzne przedstawienie relacji asocjacyjnych między jednostkami A, B, C, D i E.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Heinz 1978, de Saussure 2002.

Związki syntagmatyczne funkcjonują w opozycji do związków asocjacyjnych, tworzonych na drodze skojarzenia myślowego, odwołań do pamięci i doświadczeń, i będących mentalnym bytem istniejącym w języku danej jednostki. Związki asocjacyjne nie są ani linearne, ani chronologiczne, a relacje między jednostkami są bardzo różnorodne (zob. rys. 2) (de Saussure 2002: 148–150). Relacje asocjacyjne dotyczą systemu – zbioru jednostek, zaś syntagmatyczne konkretnych struktur językowych (Heinz 1978).

Rysunek 2 jest przykładowym zobrazowaniem związków asocjacyjnych: w przeciwieństwie do występujących w tekstach linearnych i chronologicznych związków syntagmatycznych relacje asocjacyjne nie mają oparcia w przestrzeni tekstowej, a relacje między poszczególnymi jednostkami nie mają charakteru linearnego oraz nie da się określić ich chronologii (związków asocjacyjnych nie ogranicza zasada jednoczesności wypowiedzania,

w przeciwieństwie do związków syntagmatycznych). Relacje te są wielowymiarowe i oparte na skojarzeniach lub podobieństwach znaczeniowych i dźwiękowych istniejących w umyśle użytkownika języka. Asocjacja, w przeciwieństwie do związków syntagmatycznych, dopuszcza, a wręcz zakłada, wymiennność elementów. Dokonuje się to *in absentia*, poza tekstem, w umyśle jednostki (Heinz 1978: 239; de Saussure 2002: 150–152).

Mimo że związki te mają charakter przeciwny i funkcjonują na zasadzie opozycji, to łączy je ze sobą układ zależności, przez co na poziomie dyskursu nie sposób ich oddzielić (Wilkoń 2002: 86). Z tego też powodu kohezji nie można postrzegać wyłącznie jako ciągu relacji czysto syntagmatycznych między kolejnymi znakami składającymi się na wypowiedź, gdyż użycie jej wykładników jest także zależne od relacji asocjacyjnych między jednostkami systemu językowego. Według Romana Jakobsona w każdym znaku językowym funkcjonują dwa typy relacji: kombinacji i selekcji. Po pierwsze: „każdy znak jest złożony ze znaków składowych i/lub występuje tylko w kombinacji z innymi znakami” (Jakobson 1989: 155); po drugie zaś: „wybór spośród alternatyw implikuje możliwość zastąpienia jednej drugą pod równoważną pierwszej pod jednym względem, a różną od niej pod innym względem” (Jakobson 1989: 155). W takim ujęciu, by móc mówić o tekście spójnym na poziomie struktury, należy wziąć pod uwagę również zdolność użytkownika języka do dokonywania adekwatnych wyborów wykładników kohezji z kodu językowego, co w dyskursie zaburzonym nie jest oczywiste.

Jak oceniać kohezję – zarys metodyki i metodologii badań nad kohezją tekstu

Jak już zarysowano we wcześniejszej części artykułu, kohezję należy rozumieć jako rodzaj formalnej spójności, która zachodzi między dwoma lub więcej elementami dyskursu. Ocena kohezji dotyczyć będzie więc formalnych wykładników spójności wyróżnionych przez Halliday’a i Hasan (1976) istniejących *in praesentia* w tekście oraz sieci relacji, jakie tworzą, łącząc się w dyskursie z innymi elementami go tworzącymi.

Jako że ocena kohezji opierać się będzie o wskazywanie w tekście konkretnych jej wykładników, może być ona zarówno ilościowa, jak i jakościowa. Ocena ilościowa będzie miała na celu wskazanie i wyjaśnienie zależności między: (a) poszczególnymi wyznacznikami kohezji (spójnikami, odniesieniami, elipsami, substytucjami, powtórzeniami czy kolokacjami) a innymi wyznacznikami kohezji; (b) wyznacznikami kohezji a niekohezyjnymi elementami dyskursu. Celem oceny ilościowej kohezji jest dokonywanie koniecznych uogólnień, a przez to zwrócenie uwagi na pewne zjawiska lingwistyczne, oraz

odniesienie ich do aktualnego stanu wiedzy językoznawczej (por. Wójcik-Topór, Malina, Michalik 2024).

W ramach oceny jakościowej należy zaś wziąć pod uwagę adekwatność użytych przez osoby badane wyznaczników kohezji, to, czy były one użyte zgodnie z regułami gramatycznymi, oraz ich wpływ na relacje semantyczne w obrębie poszczególnych wypowiedzi. Analizując kohezję jakościowo, badacze powinni pogłębić refleksję i poszukiwać odpowiedzi na pytania: „dlaczego dany typ wyznaczników kohezji dominuje w danym dyskursie?”; „jak występowanie danego zaburzenia językowego może wpływać na kohezję w tworzonych tekstach?”; „jak występowanie lub niewystępowanie wyznaczników kohezji wpływa na spójność tekstu na poziomie semantycznym (koherencję)?”.

Ocena ilościowa kohezji, o ile badana próbka tekstów jest wystarczająco obszerna, bazuje na faktach – odsłania pewien obraz rzeczywistości językowej. Przeprowadzenie oceny jakościowej wymaga zaś dokonania przez badaczy interpretacji faktów (Pilch, Bauman 2010).

Egzemplifikacja – kohezja w dyskursie zaburzonym u pacjentów z afazją mieszaną

Afazja jest zaburzeniem mowy i języka, które znacząco wpływa na jakość życia ze względu na występującą również dezintegrację psychiczną i społeczną (Ryglewicz, Milewska, 2004: 69). Dokonany systematyczny przegląd zakresowy badań empirycznych w afazji wykazał, iż należy zwiększyć zainteresowanie nad dyskursem zaburzonym w afazji na gruncie polskim, tak aby można porównać wyniki z opisem w literaturze światowej (Dębski, Wójcik-Topór, Knapik, 2021: 275). Stąd podjęto badania nad dyskursem zaburzonym u osób z afazją mieszaną z komponentem motorycznym (20 uczestników), afazją mieszaną z komponentem sensorycznym (14 uczestników) oraz grupą kontrolną (20 uczestników)⁴. Ostatecznie do badania włączono po 10 osób z każdej grupy, dobierając je pod względem zgodności wieku, wykształcenia. Uczestnicy byli rekrutowani w 2022 roku w Szpitalu Specjalistycznym im. L. Rydygiera w Krakowie oraz w Polskim Centrum Rehabilitacji Funkcjonalnej Votum w Krakowie. Osoby znajdujące się w grupie kontrolnej nie przebyły zachorowań o podłożu neurologicznym. Badacze próbowali odpowiedzieć na pytania dotyczące używanych wyznaczników kohezji przez osoby z afazją oraz ich wpływu na tworzenie różnych gatunków dyskursu.

⁴ Badania realizowane w ramach projektu OPUS21 z NCN „Wielopoziomowe badania dyskursu użytkowników języka polskiego z diagnozą afazji mieszanej”, nr 2021/41/B/HS2/00898.

W badaniach wykorzystano międzynarodowy protokół gromadzenia danych udostępniony w bazie danych AphasiaBank, dokonując wcześniej jego tłumaczenia oraz walidacji kulturowej. Zadania dotyczyły tworzenia dyskursu narracyjnego (opowiadanie historii udaru, wydarzenia z życia, historyjek obrazkowych, bajki o Kopciuszku) oraz proceduralnego (przygotowanie kanapki z szynką i pomidorem). Wypowiedzi pacjentów były nagrywane na dyktafon, a następnie dokonano ich transkrypcji. Następnie do przetranskrybowanych tekstów wprowadzono kody ustalone dla poszczególnych wyznaczników kohezji, aby można było je poddać analizie przy wykorzystaniu oprogramowania SALT⁵.

Uzyskane dane liczbowe poddano analizie statystycznej. Wykorzystano test Shapiro-Wilka, który bada normalność rozkładu zmiennych ilościowych. Test wykazał, iż większość zmiennych okazała się istotna statystycznie. Skośność rozkładu części zmiennych przekraczała umowną wartość bezwzględną równą 2 (George, Mallery 2016), co oznaczało, iż rozkłady są asymetryczne w nieznacznym stopniu. Dotyczyło to szczególnie kolokacji i substytucji w dyskursie proceduralnym, dla których uzyskano kolejno 3 i 5 wyników różniących się od 0. Dla pozostałych zmiennych zostały przeprowadzone dalsze analizy w oparciu o testy parametryczne *post hoc* z poprawką Bonferroniego. W przypadku odniesień (R) odnotowano istotny statystycznie efekt interakcji. W przypadku zadań związanych z opowiadaniem o udarze oraz wydarzenia z życia wykazano istotną różnicę między grupą kontrolną ($M = 0,08$; $SD = 0,034$) a grupą pacjentów z afazją mieszaną, z komponentem motorycznym ($M = 0,04$; $SD = 0,02$), $p < 0,015$. Badani z tego rodzaju afazją mieli znacznie niższą spójność niż osoby w grupie kontrolnej. Analogiczne wyniki uzyskano również w analizie spójności w ramach zadania polegającego na opowiadaniu baśni o Kopciuszku. Pacjenci z grupy z afazją z komponentem motorycznym mieli istotnie niższe wyniki dla R w zadaniu ($M = 0,04$; $SD = 0,03$) niż badani z grupy kontrolnej ($M = 0,10$; $SD = 0,03$), $p = 0,004$. Natomiast dla zadania związanego z tworzeniem dyskursu proceduralnego badani z afazją z komponentem motorycznym uzyskali niższe wyniki dla R ($M = 0,00$; $SD = 0,01$) niż badani z afazją z komponentem sensorycznym ($M = 0,06$; $SD = 0,04$), $p = 0,007$, a także z grupy kontrolnej ($M = 0,07$; $SD = 0,05$), $p < 0,001$.

Na podstawie testu *post hoc*, który badał interakcję dla spójności powtórzeń (REP) wykazano, iż w zadaniach dotyczących opowiadania historyjek obrazkowych badani z afazją z komponentem sensorycznym ($M = 0,02$; $SD = 0,01$) uzyskali istotnie wyższe wyniki niż badani z grupy kontrolnej ($M = 0,01$; $SD = 0,01$), $p = 0,037$. Z kolei w dyskursie proceduralnym odnotowano

⁵ Systematic Analysis of Language Transcripts to oprogramowanie komputerowe, które umożliwia tworzenie raportów z danymi liczbowymi w oparciu o wprowadzone do tekstów kody.

istotną statystycznie różnicę w użyciu REP między grupą kontrolną ($M = 0,02$; $SD = 0,02$) a grupą z afazją z komponentem motorycznym ($M = 0,00$; $SD = 0,00$), $p = 0,037$. Badani z grupy kontrolnej mieli wyższą spójność wypowiedzi w powtórzeniach (REP) niż ci z grupy z afazją z komponentem motorycznym. Nie odnotowano z kolei różnic między tymi grupami dla pozostałych zadań.

W przypadku poziomu spójności według wyznacznika kohezji, jakim jest substytucja (S), analiza wykazała istotny statystycznie efekt głównego rodzaju zadania. Badani w dyskursie proceduralnym ($M = 0,00$; $SD = 0,01$) uzyskali istotnie niższe wyniki w opowiadaniu bajki ($M = 0,01$; $SD = 0,01$, $p = 0,019$) i historyjek obrazkowych ($M = 0,01$; $SD = 0,01$, $p = 0,031$). Nie odnotowano istotnych statystycznie różnic między dyskursem dotyczącym mowy spontanicznej ($M = 0,01$; $SD = 0,01$) a pozostałymi pomiarami.

W przypadku wyznacznika, jakim jest kolokacja (C), istotny statystycznie okazał się efekt główny zadania i grupy. Na podstawie testu *post hoc* z poprawką Bonferroniego nie odnotowano żadnych istotnych statystycznie porównań parami dla grupy. Dla rodzaju dyskursu odnotowano w zadaniach powiązanych z procedurą ($M = 0,00$; $SD = 0,00$) istotnie statystycznie niższą spójność niż w dyskursach dotyczących opowiadania o udarze, wydarzeniu z życia ($M = 0,01$; $SD = 0,01$, $p = 0,001$), historyjek obrazkowych ($M = 0,01$; $SD = 0,01$, $p = 0,003$), bajki o Kopciuszku ($M = 0,01$; $SD = 0,01$, $p = 0,003$).

Dzięki otrzymanym danym ilościowym dokonano analizy statystycznej na podstawie, której udało się ocenić zależność wyznaczników i rodzaju prowadzonego dyskursu w poszczególnych grupach. Najmniejsza liczba odniesień w grupie pacjentów z afazją mieszaną z komponentem ruchowym potwierdziła fakt stosowania stylu telegraficznego w wypowiedziach. Z kolei większa liczba odniesień w dyskursach osób z afazją mieszaną z komponentem czuciowym nie oznacza większej spójności wypowiedzi, a jedynie może wskazywać na próby powrotu do tematu głównego lub chęć podkreślenia jej w omawianym temacie. Największa liczba odniesień, która wystąpiła w dyskursie dotyczącym opowiadania bajki w grupie kontrolnej oznacza, że tekst może być w taki sposób konstruowany ze względu na użycie takiej formy w odniesieniu do dzieci.

Zadania powiązane z planowaniem lub dedukcją wymagają dobrego funkcjonowania poznawczego. Dlatego też największą liczbę wyznacznika kohezji, jakim jest powtórzenie, odnotowano w grupie kontrolnej. Wysoki odsetek powtórzeń, który wystąpił w grupie pacjentów z afazją mieszaną z komponentem sensorycznym w budowaniu dyskursu narracyjnego dotyczącego opowiadania historyjek obrazkowych prawdopodobnie był podyktowany chęcią zaznaczenia spójności opowiadania podczas przenoszenia historii z jednego obrazka na drugi. Powtórzenia są istotnym wyznacznikiem spójności, gdyż warunkują ciągłość tekstu, gwarantując zachowanie linii

tematycznej oraz pozwalają akcentować składniki dyskursu, które są ważne semantycznie (Wilkoń 2002: 78).

Z kolei nie odnotowano substytucji w tworzeniu dyskursu proceduralnego w grupie osób z afazją mieszaną z komponentem motorycznym, a rzadko była użyta w grupie kontrolnej. W każdym z dyskursów substytucja była stosowana w grupie pacjentów z afazją mieszaną z komponentem sensorycznym. Zaobserwowano, że zjawisko to jest wynikiem występujących trudności w nazywaniu i odnalezieniu właściwego wyrazu w buforze pamięciowym.

Największa liczba kolokacji wystąpiła w grupie kontrolnej, szczególnie w dyskursie narracyjnym, tworzonym w sposób spontaniczny. Duża liczba tego wskaźnika świadczy o wysokim poziomie funkcjonowania językowego, gdyż wymaga znajomości reguł łączenia wyrazów w takie jednostki.

W badaniach zaobserwowano znaczną przewagę użycia spójników w grupie kontrolnej aniżeli w grupach osób z afazją. Dane potwierdzają wpływ uszkodzenia struktur mózgowych na możliwości realizacyjne. Zauważono przewagę użycia spójników łącznych i rozłącznych, co wpływa na uszczegółowienie wypowiedzi oraz uwzględnienie kontrastu do zobrazowania relacji (Duszak 1998: 94, por. Wójcik-Topór, Malina, Michalik 2024). Odwołując się do stwierdzenia Zenona Klemensiewicza, to w spójnikach można doszukiwać się wskaźników zespolenia (Klemensiewicz 1969: 71).

Przeprowadzone badania w ramach dyskursu zaburzonego pozwoliły zrozumieć sposób tworzenia dłuższych wypowiedzi przez osoby z afazją mieszaną oraz grupę kontrolną. Jednocześnie udowodniły, że wyznaczniki spójności występują w każdej z grup, pełniąc często różną funkcję, a rozpatrywanie ich w sposób ilościowy i jakościowy bez spojrzenia na całość tekstu nie gwarantuje przeprowadzenia właściwej analizy. Badania ze względu na małą liczbę osób badanych są wstępne i należałoby je poszerzyć z uwzględnieniem również innych rodzajów afazji. Interpretacja wyznaczników kohezji jest istotna i stanowi element właściwego postrzegania tekstu. Zauważone zależności w występowaniu wskaźników kohezji również mają znaczenie w osiąganiu koherencji, a tym samym wpływają na poziom komunikacji językowej. Z pewnością przywołane badania mogą być inspiracją do przeprowadzenia podobnych analiz w różnego rodzaju zaburzonych dyskursach, nie tylko spowodowanych zachorowaniem o podłożu neurologicznym. Warto w przyszłości dokonać porównań jakościowych i ilościowych wyznaczników kohezji w celu lepszego programowania terapii logopedycznych z uwzględnieniem pracy na dyskursie.

Bibliografia

- Badash M., 2021, *Topic shifts in spontaneous interaction of speakers with schizophrenia: Cohesion and thematic structures*, „Text & Talk” XLI(2), s. 141–163. doi:10.1515/text-2019-0113 (dostęp 13.08.2024)
- Bellert I., 1971, O pewnym warunku spójności tekstu, [w:] *O spójności tekstu*. Praca zbiorowa, red. M.R. Mayenowa, Wrocław, s. 45–75.
- Czachur W., 2020, *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy*, Wrocław, s. 7–15.
- Dębski, R., Wójcik-Topór P., Knappek M., 2021, *Polish language of aphasia: A scoping review in the era of the International Classification of Functioning, Disability and Health*, „Linguistica Silesiana” XLII, s. 261–280.
- van Dijk T.A., 2001, *Dyskurs jako struktura i proces*, [w:] *Dyskurs jako struktura i proces*, red. T.A. van Dijk, Warszawa, s. 1–12.
- Duszak A., 1998, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa.
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Wrocław 1993.
- Gajda S., 1982, *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Warszawa.
- George D., Mallery P., 2016, *IBM SPSS statistics 23 step by step: A simple guide and reference*, Routledge.
- Grzegorzczukowa R., 2007, *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa, s. 12–21.
- Halliday M., Hasan R., 1976, *Cohesion in English*, London.
- Heinz A., 1978, *Dzieje językoznawstwa w zarysie*, Warszawa.
- Jakobson R., 1989, *Dwa aspekty języka i dwa typy zakłóceń afatycznych*, [w:] *W poszukiwaniu istoty języka: wybór pism*, t. 2, red. M.R. Mayenowa, Warszawa.
- Karolak S. (1993). *Spójność syntaktyczna (koherencja)*, [w:] *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Wrocław, s. 503–505.
- Klemensiewicz Z., 1969, *Zarys składni polskiej*, Warszawa.
- Leontiewa N., 1971, O pewnych właściwościach tekstu, [w:] *O spójności tekstu*. Praca zbiorowa, red. M.R. Mayenowa, Wrocław, s. 13–16.
- Majkowski G., 2010, *Powtórzenia jako wykładniki kohezji w publicystyce okresu oświecenia*, „Językoznawstwo. Współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze” I(4), s. 51–64.
- Mayenowa M.R., 1971, *Spójność tekstu a postawa odbiorcy*, [w:] *O spójności tekstu*. Praca zbiorowa, red. M.R. Mayenowa, Wrocław, s. 192–194.
- Pilch T., Bauman T., 2010, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Rzeszów.
- Ryglewicz D., Milewska D., 2004, *Epidemiologia afazji u chorych z udarem mózgu*, „Udar Mózgu” VI(2), s. 65–70.
- de Saussure F., 2002, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, Warszawa.
- Skorupka S., 1969, *Podstawy klasyfikacji jednostek frazeologicznych*, „Prace Filologiczne” XIX, s. 219–226.
- Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/> (dostęp 2.09.2024).
- Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, t.1, Warszawa 1998.
- Wilkoń A., 2002, *Spójność i struktura tekstu*, Kraków.

- Wojenka-Karasek M., 2016, *Wykładniki spójności w tekstach pisanych przez obcokrajowców (na materiale egzaminów certyfikacyjnych z języka polskiego jako obcego)*, rozprawa doktorska, Łódź.
- Wolański A., 2006, *Siedem kanonów stylu komunikatywnego, czyli jak pisać, by nas czytano chętnie i powszechnie*, [w:] *Polszczyzna na co dzień*, red. M. Bańko, Warszawa, s. 1–32.
- Wójcik-Topór P., Malina U., Michalik J., 2024, *Spójnik jako jeden z wyznaczników kohezji w dyskursie zaburzonym u osób z afazją*, „Poradnik Językowy” IV, s. 62–77.
- Wright H.H., Capilouto, G.J., 2012, *Considering a multi-level approach to understanding maintenance of global coherence in adults with aphasia*, „Aphasiology” XXVI, s. 656–672.
- Zhang M., Geng L., Yang Y., Ding H., 2020, *Cohesion in the discourse of people with post-stroke aphasia*, „Clinical Linguistics & Phonetics” XXXV(1), doi:10.1080/02699206.2020.1734864 (dostęp 08.09.2023).
- Żydek-Bednarczuk U., 2005, *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu*, Kraków.

Streszczenie

Niniejszy artykuł jest próbą usystematyzowania na gruncie polskim wiedzy dotyczącej badania kohezji w dyskursie zaburzonym w odwołaniu do przedstawionej teorii M. Halliday’a i R. Hasan z roku 1976 pt. *Cohesion in English*. Dokonano przeglądu literatury w określaniu samego pojęcia kohezji oraz jej wyznaczników. Następnie odniesiono wiedzę do badań w językoznawstwie strukturalnym. Kolejno przedstawiono wyniki badań kohezji w dyskursie zaburzonym u osób z afazją mieszaną, wskazując znaczenie wyznaczników w odniesieniu do rodzaju dyskursu.

Cohesion Testing as an Element of Assessing Disturbed Discourse – Theory and Practice

Summary

This article is an attempt to systematize the knowledge on the Polish ground concerning the study of cohesion in disturbed discourse in reference to the presented theory of M. Halliday and R. Hasan from 1976 entitled *Cohesion in English*. A review of the literature was made in defining the concept of cohesion itself and its determinants. Then, the knowledge was related to research in structural linguistics. The results of the study of cohesion in disturbed discourse in people with mixed aphasia were presented, indicating the significance of the determinants in relation to the type of discourse.

Słowa kluczowe: afazja, dyskurs, językoznawstwo strukturalne, kohezja, wyznaczniki kohezji

Keywords: aphasia, cohesion, determinants of cohesion, discourse, structural linguistics